

POSLOVNA OBAVJEŠTAJNA DJELATNOST' – KLJUČAN ČIMBENIK POSLOVNE IZVRSNOSTI CASE STUDY: INDUSTRIJSKA ŠPIJUNAŽA

Zdravko Bazdan¹

UDK/UDC: 343.534

JEL klasifikacija / JEL classification: M₀

Pregledni rad / Review

Primljeno / Received: 12. travnja 2009 / April 12, 2009

Prihvaćeno za tisak / Accepted for publishing: 15. lipnja 2009 / June 15, 2009

Sažetak

U ovom je tekstu riječ o poslovnoj obavještajnoj djelatnosti (Business Intelligence), ključnom čimbeniku poslovne izvrsnosti. Riječ je i o poslovnoj obavještajnoj službi (Business Intelligence Service) kao koncentriranom izrazu poslovne obavještajne djelatnosti koja nije trošak – nego investicija. Ustvari, radi se o regularnom i neregularnom, dopuštenom i zabranjenom prikupljanju poslovnih informacija. Ovaj drugi postupak ubraja se u područje poslovne špijunaže (Business Espionage), odnosno ozloglašene industrijske špijunaže (Industrial Espionage). U tekstu se elaborira gospodarska ali i informacijska špijunaža koja se odnosi na znanost i tehnologiju (Netespionage). Spominje se i postupak obavještajne djelatnosti u slučaju jedne države (Country Intelligence). Pri tome se pravi čvrsta granica između dopuštene poslovne obavještajne djelatnosti koja se temelji na tzv. otvorenim izvorima i poslovne špijunaže, koja se temelji na tzv. zatvorenim izvorima.

***Ključne riječi:** poslovna obavještajna služba, poslovna špijunaža, industrijska špijunaža, informacijska špijunaža, povlaštene informacije.*

¹ Prof. dr. sc. Zdravko Bazdan, izvanredni profesor, Sveučilište u Dubrovniku, Odjel za ekonomiju i poslovnu ekonomiju, E-mail: zdravko.bazdan@unidu.hr

1. UVOD

Ne treba posebno isticati da su informacije ključne za funkcioniranje tržišta. U tom kontekstu, glasovita je rečenica jednog od najutjecajnijih američkih investicijskih bankara svoga vremena Waltera Wristona, koja glasi: «Informacija o novcu mnogo je važnija od samog novca». Pored toga, izgleda da ipak nije nitko kao Daniel Bell, američki profesor sociologije na Sveučilištu Harvard tako snažno ukazao na činjenicu – u okviru njegovog koncepta *post-industrijskog društva* i *globalnog sela* – da su «najvažniji strateški izvor bogatstva – informacije, koje su po definiciji roba, a ne javno dobro».

I brojni menadžeri kompanija, a posebice oni koji su upravljali prvim transnacionalnim korporacijama, odavno su shvatili da bez optimalne informacije nemaju što očekivati ni od nacionalnog, a posebice ne od međunarodnog tržišta.

Rizik gubljenja novca navodi na potrebu da se dođe u posjed optimalne informacije, budući da optimalna informacija znači u pravilu novac. U kontekstu važnosti informacija, npr. za ulagatelje koji su svoj novac uložili na burzovnim tržištima, treba voditi računa da se vremenom, vrtoglavom brzinom smanjivala razlika između informacije i realizirane strategije, tj. postupka koji se na tržištu proveo, a bio s tom informacijom u izravnoj vezi. Odavno je jasno, dakle, da su informacije glavna proizvodna snaga i da je promptna, ekskluzivna, povlaštena i tajna informacija – najskuplja roba. Uostalom, informacija je u izravnoj korelaciji s vremenom. A još je William Petty rekao da je vrijeme novac.

2. TKO JE TO PRVI SHVATIO?

Prvi koji je to shvatio i našao dugoročno rješenje, bio je baron Paul Julius Reuter, njemački novinar i osnivač glasovite novinske agencije Reuters, koja je 1851. g. u Londonu počela kao agencija za vijesti s financijskih tržišta, posebno s tržišta kapitala – u čemu je i danas lider. P. J. Reuter je, naime, 1849. g. potresao financijski svijet kada se poslužio golubovima pismo-nošama da iz Bruxellesa prenesu u Aachen, u Njemačku, vijest o kotacijama na Bruxelleskoj efektnoj burzi. Obogatio se tako što je smanjio vrijeme prijenosa informacije - od devet sati koliko je trebalo poštanskim kočijama – na dva sata koliko je trebalo golubovima. Dakle, došao je na genijalnu ideju da se u prijenosu informacija posluži tada najbržim sredstvom, a to su golubovi-pismo-noše. Potom je koristio golubove kako bi mu u Aachen donijeli vijesti o stanju kotacija i s Pariške efektne burze, a malo kasnije i s Londonske efektne burze. Kažemo «tada najbržim sredstvom», unatoč tome što je telegraf bio izumljen 1837., ali nije bio u općoj uporabi. No, upravo je P. J. Reuter 1851. zamijenio golubove pismo-noše telegrafom koji ga je sada povezivao sa spomenutim burzama. Uzgred, telefon je bio izumljen tek 1876., a u opću uporabu, tj. na burze i u banke je ušao znatno kasnije.

No, i prije njega su korišteni golubovi. To je prvi uradio glasoviti bankar i špekulant Nathan Mayer Rotschild i to 18. lipnja 1815. Riječ je o bici kod Waterlooa, malog mjesta u blizini Brusellsa, u kojoj su se sukobili, s jedne strane Francuzi, na čelu s Napoleonom I. Bonapartcom, a s druge strane Britanci, na čelu s Arthurom Wellesleyjem, vojvodom od Wellingtona. Prije toga N. M. Rotschild dogovorio se s glavnim britanskim vojnim stožerom – čije je operacije financirao vlastitim novcem - da mu u London golubovima-

pismonošama pošalju poruku o ishodu bitke. Dakle, kada su mu golubovima javili da su pobijedili, proširio je glasine da je pobijedio njihov neprijatelj, Napoleon I. Bonaparte! Ta informacija o izgubljenoj bici prouzročila je paniku na britanskom tržištu kapitala i bila razlogom drastičnog pada tečajeva efekata. Nekoliko dana nakon toga, kada je N. M. Rotschild procijenio da su tečajevi dovoljno pali, pokupovao je sve što se kupiti moglo. No, kada je ipak nekoliko dana poslije toga stigla istinita vijest da je pobijedio vojvoda od Wellingtona, došlo je do rapidnog povećanje tečajeva efekata. U takvoj situaciji N. M. Rothschild je iznio netom kupljene efekte na burzu i ostvario golemu zaradu. Stekao je i po toj osnovi golemo bogatstvo i tako još više osnažio jednu od najvećih financijskih dinastija u povijesti svijeta.

Inače, odavno je shvaćen slogan «Tko ima informaciju, ima i moć», koji je izrekao prije 2.500 godina Sun Tzu, kineski ratnik i filozof. U svojoj knjizi *Umijeće ratovanja* posebno ističe da svaka stvar zahtijeva «predznanje» koje se ne može dobiti ni od duhova, ni od bogova, niti analogijom s prošlim događajima. A ni s kalkulacijama. «Mora se dobiti od ljudi koji poznaju neprijateljevu situaciju». A za to trebaju tajni agenti.² Posebno ističe: «Upoznaj neprijatelja i sebe i nećeš biti u opasnosti ni u stotinu bitaka». «Kada ne upoznaš neprijatelja, ali poznaješ sebe, izgledi za pobjedu i poraz su podjednaki». «Ako ne poznaš ni neprijatelja ni sebe, sigurno ćeš biti u opasnosti u svakoj bitci».³ Prvo su to shvatili državnici, ali su to odavno shvatili i čelnici multinacionalnih i transnacionalnih korporacija.

Kao što bi rekao profesor Stevan Dedijer, jedan od pionira ovoga znanstvenog područja u svijetu: «Kada su to shvatile uprave kompanija, počele su osnivati centre za obavještajnu službu, koji su ubrzo postali radari svake pametne kompanije. Dakako, radar – kojim se u maglama i nevremenima tržišta nalazi izlaz iz pogibeljne situacije».⁴

Takav centar za prikupljanje, sortiranje, obradu i korištenje informacija o «neprijateljskoj strani», *prva u svijetu* osnovala je Dubrovačka Republika. Zapravo, njezin Senat je na svojoj sjednici od 12. kolovoza 1301. formirao tri centra, i to: *Centar za fortifikacije i sigurnost*, *Centar za naoružanje* i *Centar za obavještajnu službu* koji je nazvan *Centar za sakupljanje vijesti i informacija*. Ključni ljudi ovog posljednjeg centra su bili plemići: Miho Procula, Pero Prodanelli i Marin Držić. Republika je uskoro imala 1.400 agenata, koji su u trećim državama prikupljali vojne, političke i gospodarske informacije.⁵

Ali, ako su u Europi Dubrovčani bili prvi, Englezi su bili najuspješniji. U vrijeme kraljice Elizabete I., njezin državni tajnik zadužen za obavještajnu službu, Francis Walsingham, utemeljio je prethodnika britanskog *Secret Intelligence Service*-a. Još od 17. stoljeća, Britanci imaju *Centar za obavještajnu aktivnost i sigurnost*, a od 1899. g. *Odsjek za komercijalno-obavještajnu aktivnost*.

Vremenom su u svim državama nastajale obavještajne službe. Pored britanske, po kvaliteti nameće se i obavještajna služba Nizozemske. Za vrijeme ujedinitelja njemačkih

² Sun, T., *Umijeće ratovanja*, Zagreb, 2007., str. 232.

³ Isto, str. 125.

⁴ Razgovor u Dubrovniku, 25. svibnja 2001.

⁵ Dedijer, S., *Ragusa Intelligence and Security (1301-1806) : A Model for the Twenty-First Century?*, *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, Vol XV, No. 1, Spring 2002, p. 57

zemalja kancelara Otta von Bismarca, formira se snažna njemačka obavještajna služba. Potom, Napoleon I. Bonaparte utemeljuje glasovitu francusku obavještajnu službu. Nakon navedenih, na scenu stupa obavještajna služba SAD-a. I tako redom. Važno je znati da u svakoj državi, obavještajne službe možemo podijeliti po kriteriju: «prema van ili prema unutra», pa tako imamo:

- obavještajnu službu čija je djelatnost usmjerena prema inozemstvu,
- protuobavještajnu službu.

Inače, protuobavještajna služba ima zadatak uspostaviti zaštitu od inozemnih obavještajnih služba po svim pitanjima, a to su: vojna, politička i gospodarska pitanja. Po prvoj i drugoj matrici, vremenom su nastajali centri za poslovnu obavještajnu službu.

3. PRVI CENTRI POSLOVNE OBAVJEŠTAJNE SLUŽBE

Prva kompanija koja je utemeljila centar za poslovnu obavještajnu službu bila je američka dionička korporacija Firestone Tire & Rubber Company osnovana 1903. g. Godine 1924. zakupljuje plantažu u Liberiji, a malo kasnije i poslovno penetrira u to zapadnoafričko područje koje - uzgred - postaje suverenom državom američkih Crnaca tek 1847. Nakon toga, otvara supsidijarne jedinice na Filipinima i u Latinskoj Americi. Iz Ohia, gdje se nalazilo sjedište matične korporacije, rukovodi se operacijama, prvenstveno koristeći se poslovnim informacijama koje je upravi stavljao na raspolaganje centar za poslovnu obavještajnu službu. Taj centar je ovoj korporaciji omogućavao i rukovođenje samim vladama u državama penetracije.

Druga kompanija koja je utemeljila centar za poslovnu obavještajnu službu bila je također američka dionička korporacija United Fruit Company, koja je kasnije poslovala pod nazivom United Brands. Osnovana je 1906. sa svrhom penetracije kapitala i proizvodnje u Latinsku Ameriku. Smatra se da je sve do 1960-ih godina u šest država Latinske Amerike, gdje je imala svoje supsidijarne jedinice, imala ingerencije paralelne vlade. Naime, njihova sjedišta, kao i plantaže, imale su karakteristike eksteritorijalnosti. Zapravo, bile su «država u državi». Smatra se da je sve to bilo moguće ostvariti, jer je matična korporacija imala moćan centar za poslovnu obavještajnu službu.

Treća iz ove skupine „prvih“ je njemačka I. G. Farbenindustrie A. G., vodeća kompanija u međunarodnom gigantskom kartelu, osnovana 1925. Bila je toliko snažna da je diktirala poslovanje američkim kompanijama kao što su Du Pont, Standard Oil, ali i britanskoj globalnoj kompaniji Imperial Chemical Industries PLC (ICI), koju su 1926. formirale četiri najveće kemijske kompanije u Velikoj Britaniji. No, I. G. Farbenindustrie A. G. diktirala je poslovanje i tada drugoj najvećoj britanskoj kompaniji, a to je bila kompanija Joseph Nathan. Tijekom Drugog svjetskog rata bila je glavni globalni špijunski punkt nacističke Njemačke.

Konačno, poseban tip kompanija koje su bile uključile obavjesni aktivizam u svoju strukturu, bile su kompanije, svjetski trgovci žitaricama iz SAD-a, koje su poslovale na robnim burzama Chicaga, New Yorka i Londona. Informacije su im trebale i zbog nabave, ali i što bolje prodaje svoje proizvodnje, pa su prikupljale sve informacije koje su se odnosile na konkuren-te. No, informacije su im trebale zbog svega onoga što se događalo na Newyorškoj efektnoj burzi, jer su ulagali i u efekte koji su kotirali u na toj burzi. Jedna od takvih je i danas privatna

korporacija *Cargill, Incorporated*, osnovana davne 1865. sa sjedištem u Minneapolisu u SAD-u. Ova kompanija – koja ima godišnji promet od preko 45 milijarda dolara - ima afilijacije u 140 država i stoga ima odlike transnacionalne korporacije. Posjeduje kompjuterizirani sustav koji povezuje izravno 200 lokacija u matičnoj državi sa 66 supsidijarnih jedinica u državama penetracije. Sustav prima preko 25.000 poruka na dan. Sve to iz razloga da se spriječe iznenađenja te da se događaji pokušaju predvidjeti. U njihovom Centru za donošenje strateških odluka rade eksperti svih profila, kao što su: ekonomisti, agronomi, pravnici, stručnjaci za vojna i politička pitanja, meteorolozi itd.⁶ Politička situacija u državama velikim uvoznicama žita, namjere ministarstava država izvoznica, strategija nacionalne vlade oko kamatne politike, globalne klimatske prilike u perspektivi, namjere potrošača itd. – najmanje je od onog što je svakodnevno u fokusu analize menadžmenta ove multinacionalne kompanije.

Stoga je za ovakve gospodarske subjekte poznavanje globalne situacije bilo i jest ključno. U tom smislu Gerard Blanc, bivši ekspert Razvojnog centra OECD-a u svome radu *Trgovci žitom: meštri obavještajne igre*, kaže: «Svjesno ili ne, više od jednog stoljeća komercijalne kompanije prepoznale su fundamentalnu činjenicu da je proizvodnja i otkup u vezi s brojnim javnim i tajnim spoznajama. Ove kompanije, trgovci žitom, vremenom su razvile izuzetan obavještajni sustav, uspijevajući iskoristiti tajne informacije, te da im one postanu društveni resurs. One su često bolje informirane, nego čitave vlade».⁷ No, ovo što je rečeno za naveđene kompanije, važi i za sve velike kompanije koje su izložene svjetskoj konkurenciji i koje kotiraju na svjetski važnim efektnim burzama.

4. I ONDA JE KRENULO

Od svih državnika prošloga stoljeća, najviše senzibiliteta za ovo područje pokazao je genijalni Winston Churchill. Upravo je on 1919. osnovao Obavještajni centar za proučavanje industrije, dakako, industrije u trećim državama u kojima su se nalazili najsnažniji britanski konkurenti. Taj put slijede Japanci, koji u Tokyju 1922. osnivaju sličnu ustanovu. A kada je o Japancima riječ - koji su na ovom području danas među najagilnijima - u Osaki 1951. Japanska vanjskotrgovinska istraživačka organizacija osniva neovisnu vladinu agenciju Japansku vanjskotrgovinsku organizaciju (JETRO). Ta institucija vrlo brzo postaje glavni punkt špijuniranja japanskih konkurenata u svijetu. Reorganizirana je 1958. g. u okviru Ministarstva za vanjsku trgovinu i industriju (MITI), koje je djelovalo pod navedenim nazivom do 2001., da bi nakon toga njegovu ulogu preuzelo Ministarstvo gospodarstva, trgovine i industrije (METI). Ova japanska vanjskotrgovinska organizacija je bila i ostala centar za poslovnu obavještajnu službu. Sastavljena je pretežito od eksperata za obavještajnu službu, ali i špijuna koji nadziru i špijuniraju međunarodne konkurente japanskih kompanija. Dakako, Japanska vanjskotrgovinska organizacija je u 1989. imala sedamdeset osam ureda u pedeset sedam država. Danas ima 1.200 službenika u zemlji i inozemstvu. Inače, smatra se da je japansko gospodarstvo s moćnim korporacijama utemeljeno i

⁶ Broehl, Jr., W., *CARGILL Trading the World's Grain*, Hanover & London, 1992, p. 875.

⁷ Blanc, G., *The Grain Traders: Masters of the Intelligence Game*, prema: Dedijer, S., i Jaquier, N., *Intelligence for Economic Development*, New York, 1987, p. 139.

razvijeno zahvaljujući velikim dijelom i tajnim informacijama koje su prikupljali njihovi obavještajci i špijuni.

Formiranje centara za poslovnu obavještajnu službu još je šezdesetih godina prošlog stoljeća bilo završeno u oligopolu koji se nazivao «Sedam sestara», a u koji su bile uključene korporacije: Standard Oil of New Jersey, kasniji naziv Exxon, a sada ExxonMobil, Royal Dutch/Shell, British Petroleum (BP), Standard Oil of New York, kasniji naziv Mobil, a sada ExxonMobil, Texaco, spojio se s Chevronom, a sada je ChevronTexaco, Standard Oil of California, kasniji naziv Chevron, a sada ChevronTexaco te Gulf Oil, koji je postao dio Chevrona.

Nešto kasnije, svoje centre za poslovnu obavještajnu službu počele su formirati i danas najpoznatije brokerske kompanije. Tu je prije svih Merrill Lynch, najveća brokerska kompanija u SAD-u, koja osnovana 1915. s uredima u 35 država. U toj skupini je, dakako, i Morgan Stanley, kompanija koja je osnovana 1935., a koja danas ima preko 600 ureda u 27 država. U SAD-u toj skupini pripada još i Credit Suisse First Boston i Solomon Smith Barney Access. Pored ovoga, za burzovno poslovanje značajna su i kompanije koje pružaju usluge iz područja informiranja. To su: već spomenuti Reuters, Solomon Brothers, Standard and Poor, Moody's Investors Service, Value Line, NetWest Market, Nomura International, Sarasin Investment Management, Chase Manhattan Bank itd. U ovoj skupini su i četiri najveće brokerske kuće u Japanu, a to su: Nomura, Daiwa, Nikko i Yaimachi. Sve one imaju inkorporirane centre za poslovnu obavještajnu službu u svojim strukturama. Također, posebice na robnim burzama, gdje se trguje plemenitim metalima, dominiraju brokerske kuće iz Londona, a to su: Mocatta & Goldsmid, Samuel Montagu & Co., Pixley & Abell i Sharps Wilkins. Za sve njih je poznato da imaju odavno utemeljene centre za poslovnu obavještajnu aktivnost.

5. PODJELA POSLOVNIH INFORMACIJA. CASE STUDY: POVLAŠTENE INFORMACIJE

Poslovne informacije o konkurentu su najvažniji i ključni resurs, no, nikako i jedini. U tom smislu postoji nekoliko izvora informacija. Prema skupini, dijele se na: (1) otvorene, (2) «sive» i (3) tajne informacije. Prema prioritetima, informacije dijelimo na: (1) primarne i (2) sekundarne informacije. Prema izvoru, dijelimo ih na: (1) unutarnje i (2) vanjske informacije.

Otvorene informacije su one informacije do kojih se može legalno i lako doći jer su u pitanju javni i svima dostupni izvori. To su: mediji, Internet, javne baze podataka, godišnja izvješća gospodarskih subjekata, intervjui njihovih čelnika, javni vladini dokumenti, godišnja izvješća sa skupštine dioničara, brošure dioničkih društava itd. Općenito se smatra da se danas oko devedeset posto svih informacija poslovnih obavještajnih djelatnosti odnosi na ovaj tip informacija. U ovom slučaju se radi o *legalnom i etičkom* načinu prikupljanja informacija.

Drugu skupinu čine informacije iz «sivih» izvora. Te informacije nisu tako lako dostupne kao prethodne, ali ipak ne spadaju u *top-secret* informacije. Do njih se dolazi napornim i dugotrajnim radom, odnosno «kopanjem po izvorima». Ove informacije čine

oko tri posto svih informacija za koje su zainteresirane npr. transnacionalne, odnosno multinacionalne korporacije. Ipak, smatra se da su to informacije s „ruba zakona“.⁸

Konačno, treća skupina informacije su tajne informacije, a one danas čine svega dva posto svih informacija koje su predmet rada poslovnih obavještajnih službi, posebice transnacionalnih, odnosno multinacionalnih korporacija. To su informacije do kojih se dolazi na apsolutno nedopustiv, tj. zabranjen način. Taj način je: infiltracija, ubacivanje „krtice“, prisluškivanje, špijuniranje, krađa povjerljivih podataka, softvera. N. B. - u zračnim lukama SAD-a nestalo je prošle 2008. godine 637 tisuća laptopa! Veliki dio završio je u uredima poslovnih obavještajnih službi.

Potrebno je napomenuti da je, ne tako davno, prije samo nekoliko desetljeća, kvantitativni odnos među dijelovima navedene skupine izvora informacija bio drukčiji. Naime, otvorenih je informacija bilo najviše deset posto, «sivih» je bilo oko pedeset posto, a sve su ostale informacije bile tajne. To sve znači da danas ekspertni obavještajni timovi mnogo lakše dolaze do traženih informacija.

(2) Naprijed je navedeno da prema prioritetima, informacije dijelimo na primarne i sekundarne informacije. Naime, radi se o prioritetu koji imaju određene informacije koje su ključne za optimalno poslovanje, koje rezultiraju osiguravanjem opstanka i ekspanzije na tržištu. Ako takve informacije omogućuju upravo takvu poziciju, onda se radi o primarnim informacijama. One druge, tj. sekundarne, poželjne su informacije, predstavljaju orijentire, ali nemaju snagu prethodnih informacija.

(3) Prema izvoru, dijelimo ih na unutarnje i vanjske informacije. U pogledu ove podjele gdje je kriterij izvor, važno je naglasiti da, s obzirom na količinu pronađenih informacija, neusporedivo je više onih koje dolaze iz vanjskih, nego iz unutarnjih izvora. Ali, kada je u pitanju vrijednost za poslovnu obavještajnu djelatnost, odnos je obrnute proporcionalnosti. Naime, unutarnji izvori imaju neusporedivo veći značaj od vanjskih izvora. Logično, jer se pod unutarnjim izvorima kao najvrednijim izvorom informacija prvenstveno podrazumijevaju *povlaštene informacije*, čiji su subjekti zaposlenici «neprijateljske» tvrtke, kompanije ili korporacije. Prema ovim subjektima poslovanja usmjerena je i obavještajna aktivnost određenog centra za poslovnu obavještajnu službu. No, situaciju komplicira raspršenost unutarnjih informacija na: prodajni sektor, servisni sektor, nabavni sektor, sektor marketinga itd. K tome valja dodati da se do vanjskih izvora informacija, tj. do tzv. otvorenih izvora može doći relativno lako zbog dostupnosti Interneta, baza podataka, medija, publikacija itd.

Izraz *povlaštene informacije* ili izraz „insajderske informacije“ dolazi od engleskog izraza *insider*, koji je sinonim za «onoga koji je upućen u što». To su informacije koje se još nazivaju i informacijama o investicijama (*Investing Information*). Stoga se upravo na ovom mjestu mora navesti kako sve subjekte na tržištu zanimaju upravo ove informacije. Kada kažemo sve – onda mislimo na sve one koji različitim sredstvima «kopaju» po otvorenim, «sivim» i tajnim izvorima.

Na ovome mjestu treba u analizu uvesti investitore na burzama. Naime, trgovanje na burzama temeljeno na ovim informacijama, alternativno se naziva i upućeničko trgovanje

(*insider dealing* ili *insider trading*). Odmah da znate: ove informacije i trgovanje na burzama temeljeno na ovakvim informacijama je nedopustivo. U rangu je informacija do koji se došlo na nedopušten način, tj. špijunažom. Naime, budući da takve informacije nisu dostupne svim zainteresiranim nego samo nekome, dakle, uskom krugu poslovnih ljudi – trgovanje je, pri čemu se koriste ovakve informacije - kazneno djelo zbog kojega se može završiti i u zatvoru. To je praksa svih demokratskih država svijeta u koju skupinu spada i naša.

Izraz *insajderski status* je važan, s obzirom na to da ga posjeduju samo čelnici određenog gospodarskog subjekta. Zbog toga je na njih usmjerena velika pozornost komisije koja u svakoj državi s burzama vode računa i o tom segmentu. Zapravo, zaposlenici ga stječu u trenutku kada se zapošljavaju na čelna mjesta u dioničkom društvu. Njihova je pozicija u SAD-u definirana Zakonom o efektima iz 1934., te na temelju toga, odmah kada se zaposle, registriraju se kao insajderi kod *Komisije za vrijednosnice i burzu* (SEC). Tada moraju dati izjavu o vlasništvu nad dionicama. Jasno, ako ih posjeduju. Dakako, da ne bi došli u situaciju da koriste svoju poziciju kako bi stekli tzv. nepošten profit (*unfair profit*), dok u istom slučaju dioničari, narod, javnost ne može brzo reagirati, jer ne posjeduje takve informacije.

Prema našem *Zakonu o tržištu vrijednosnih papira*, u Glavi IV. pod naslovom «Zabrane i ograničenja poslova u vezi s vrijednosnim papirima», u Odjeljku 1. «Povlaštena informacija», članak 103. glasi:

«(1) U smislu ovog Zakona, povlaštena informacija je svaka informacija koja se izravno ili neizravno odnosi na jedan ili više vrijednosnih papira ili na jednog ili više izdavatelja vrijednosnih papira, koja nije dostupna javnosti, odnosno koja nije javno objavljena, a koja bi, da je bila dostupna javnosti, mogla utjecati na cijenu vrijednosnih papira, odnosno koju bi prosječni ulagatelj mogao upotrijebiti kao temelj svojih investicijskih odluka».⁹

U drugom dijelu ovoga Zakona, pod naslovom «Osobe koje raspolažu povlaštenim informacijama», u članku 104. navedeno je:

- «(1) Osobe koje raspolažu povlaštenim informacijama su osobe koje u obavljanju svojih radnih zadataka, profesije ili dužnosti, saznaju za povlaštene informacije.
- (2) Članovi uprave, nadzornih odbora i drugih odgovarajućih tijela izdavatelja vrijednosnih papira, smatraju se osobama koje raspolažu povlaštenim informacijama o izdavatelju i društvu koje izdavatelj kontrolira.
- (3) Brokери, investicijski savjetnici, članovi uprave, nadzornih odbora i drugih odgovarajućih tijela ovlaštenih društava, kao i imatelji udjela i dioničari ovlaštenih društava, smatraju se osobama koje raspolažu povlaštenim informacijama o činjenicama koje su saznali u svezi s obavljanjem poslova s vrijednosnim papirima.
- (4) U smislu ovoga Zakona, osobama koje raspolažu povlaštenim informacijama smatraju se i:

⁹ Zakon o tržištu vrijednosnih papira, NN br. 138/06., str. 2538.

1. *bračni drug te srodnici do drugog stupnja prave linije i drugog stupnja pobočne linije* (podvukao Z. B.) fizičkih osoba iz stavka 1., 2. i 3. ovoga članka,
 2. osobe unutar povezanih društava, u smislu Zakona o trgovačkim društvima,
 3. fizičke i pravne osobe za koje Agencija (HANFA – Z. B.) pregledom financijske i druge dokumentacije te na drugi način primjenom uobičajenog standarda profesionalne pažnje, utvrdi da uslijed pogoršanja ili poboljšanja gospodarskog ili financijskog stanja jedne osobe može doći do pogoršanja ili poboljšanja gospodarskog i financijskog stanja jedne ili više drugih osobe, jer se između njih provodi ili postoji mogućnost prijenosa gubitka, dobiti ili kreditne sposobnosti,
 4. druge osobe koje saznaju za povlaštenu informaciju, ako znaju ili bi trebale znati da se radi o povlaštenoj informaciji.
- (5) Izdavatelji vrijednosnih papira i ovlaštena društva obvezna su sastaviti i redovito obavljati popis osoba koje za njih obavljaju radne, profesionalne ili druge zadatke, a koje imaju ili su imale pristup povlaštenim informacijama.
- (6) Radi utvrđivanja moguće zloupotrebe povlaštenih informacija sve osobe navedene u ovom članku obvezne su na zahtjev Agencije dostaviti sve zatražene podatke».

Članak 105. pod naslovom: «Zabranu odavanja i korištenja povlaštenih informacija», glasi:

- (1) Osobe koje raspolažu povlaštenim informacijama mogu te informacije iznositi samo ako su za to ovlaštene zakonom ili aktima kojima se regulira njihovo poslovanje.
- (2) Zabranjeno je koristiti povlaštene informacije s namjerom da se:
 1. steknu ili otuđe vrijednosni papiri, za svoj račun ili za račun treće osobe,
 2. učine dostupnima trećim osobama, osim kada je isto učinjeno u izvršavanju uobičajenih radnih zadataka ili dužnosti,
 3. trećim osobama preporuči ili ih se na drugi način nagovara na trgovanje vrijednosnim papirom na koji se povlaštene informacije odnose.
- (3) Brokeru ili investicijskom savjetniku, koji raspolaže povlaštenom informacijom o zaprimljenom nalogu za kupnju ili prodaju vrijednosnog papira, nije dopušteno kupiti ili prodati, odnosno potaknuti kupnju ili prodaju tog vrijednosnog papira za svoj račun ili za račun druge fizičke ili pravne osobe.
- (4) Članovi uprave, nadzornih odbora i zaposlenici ovlaštenih društava ne smiju odavati povlaštene informacije o vrijednosnim papirima ili o izdavateljima vrijednosnih papira, za koje saznaju u okviru obavljanja poslova.
- (5) Osobe iz članka 104. stavka 2. ovoga Zakona obvezne su svaki posao kojim neposredno ili posredno stječu ili otpuštaju vrijednosne papire izdavatelja prijaviti izdavatelju, Agenciji i burzi ili uređenom javnom tržištu na kojem su uvršteni takvi vrijednosni papiri, i to u roku od 5 dana od dana obavljene transakcije, na način iz članka 115. do 117. ovoga Zakona».

No, članak 149. pod naslovom: »Neovlašteno korištenje i odavanje povlaštenih informacija«, glasi:

«(1) Tko raspoložujući povlaštenim informacijama učini sljedeće:

1. znajući za povlaštenost tih informacija iskoristi ih da bi stekao ili otuđio vrijednosne papire koji su u prometu na teritoriju Republike Hrvatske ili vrijednosne papire što su ih izdali izdavatelji sa sjedištem u Republici Hrvatskoj, bez obzira gdje se njima trguje, s ciljem da sebi ili drugome pribavi imovinsku korist ili da drugome prouzroči štetu,
2. znajući za povlaštenost tih informacija, bez ovlaštenja priopći, preda ili na drugi način učini dostupnim te informacije i činjenice trećim osobama,
3. znajući za povlaštenost tih informacija, trećim osobama preporuči ili ih na drugi način nagovara na trgovanje vrijednosnim papirima na koje se povlaštene informacije odnose u prometu na teritoriju Republike Hrvatske ili vrijednosne papire što su ih izdali izdavatelji sa sjedištem u Republici Hrvatskoj, bez obzira gdje se njima trguje, s ciljem da sebi ili drugome pribavi imovinsku korist, ili da drugome prouzroči štetu,
4. znajući o zaprimljenom nalogu za kupnju ili prodaju vrijednosnog papira, kupi ili proda, odnosno potakne kupnju ili prodaju tog vrijednosnog papira za svoj račun ili račun druge fizičke ili pravne osobe, kaznit će se novčanom kaznom od najmanje 300 dnevnih dohodaka ili kaznom zatvora do tri godine.

(2) Ako je kaznenim djelom iz stavka 1. ovoga članka pribavljena imovinska korist ili je drugome prouzročena šteta u iznosu većem od 5.000,00 kuna, počinitelj će se kazniti novčanom kaznom od najmanje 500 dnevnih dohodaka ili kaznom zatvora do pet godina».10

Dakle, pod *insajdere* u najširem smislu riječi podrazumijevamo sve one koji mogu podacima, kojima raspoložuju poremetiti poziciju vrijednosnica njihove kompanije na burzi. Tako npr. djelatnik kompanije koji zna da se dogodila havarija u nekom od pogona, ili koji je npr. prisustvovao slučajnoj pogrešci glavnog tehnologa kada je ovaj u procesu proizvodnje prehrambenog artikla dodao prekomjernu količinu pigmenta - te činjenice ne smije otkriti javnosti. Također, poslovna tajnica kompanije koja je npr. prisustvovala razgovoru, kojom prigodom je doznala da se priprema preuzimanje njihove kompanije od strane poznate gigantske kompanije, to ne smije nikome reći. Zapravo, prvi slučaj bi smanjio cijenu dionica, a drugi bi je povećao. U oba slučaja, tj. kada bi odali navedene podatke, i djelatnik i poslovna tajnica bili bi kazneno odgovorni. Ukoliko bi im se dokazala krivnja, koja predviđa i zatvorsku kaznu, završili bi iza rešetaka. No, oni koji su pod drugim fokusom ove analize su i svi oni koji se nalaze izvan kompanija, a posjeduju u svome portfelju kontrolni paket dionica. Ne treba posebno napominjati da su takvi dioničari financijski veoma moćni i politički veoma utjecajni te da raspoložuju i velikim društvenim vezama. Ovo napominjemo zbog toga što ovi dioničari teorijski mogu doći u posjed povjerljivih informacija i prema njima

¹⁰ Zakon o tržištu vrijednosnih papira, NN, br. 84/02., str. 3544.

postupati.. Ako čuju nepovoljne vijesti, oni će prodati, a ako čuju povoljne vijesti, dodatno će kupiti efekata njihove kompanije. Naravno, jer se u prvom slučaju može očekivati pad, a u drugom porast tečajeva.

I sada najvažnije: država se postavila rigorozno prema onima koji manipuliraju povjerljivim informacijama zbog toga što u sustavu dioničkih kompanija, svi subjekti na tržištu, tj. svi dioničari moraju imati podjednake šanse u trgovanju efektima. Nitko nema pravo imati veće šanse od drugih. Stoga, podaci mogu ići «izvan» kompanije, ali samo organizirano i na konferencijama za tisak, gdje će svi oni koji žele, moći doznati ono što uprava smatra da trebaju doznati.

«Legalne informacije» su one informacije koje se službeno priopćavaju javnosti u postupku informiranja (*Public Announcement*). Cijelo vrijeme moramo voditi računa da «pas čuvar burze» vrebna na pogrešku. Ako se uprava uhvati u pogrešci, kazneno se gone krivci. Stoga, u situaciji obznanjivanja podataka, uprava treba znati da poslovanje kompanije mora biti transparentno i, dakako, u skladu sa zakonom. Ipak, svaka uprava treba poći od činjenice da joj se može dogoditi da procure povjerljive informacije na što treba biti spremna. Uzgred: i za to treba imati centar za poslovnu obavještajnu službu.

Logika ovog rigoroznog tretmana onih koji upravljaju menadžmentom leži u činjenici da se nalaze u podređenom položaju prema dioničarima. Dakle, rukovoditelji nemaju pravo koristiti se povjerljivim informacijama, jer ih takve informacije stavljaju u privilegirani položaj *vis-à-vis* dioničara. A oni su tu zbog dioničara, a ne zbog sebe samih. Prema tome, insajderima se zabranjuje koristiti svoj položaj kako bi se obogatili. Oni koje država štiti su dioničari, javnost, narod, a to znači većina – budući da su to - kako se kaže u SAD-u - «narodne kompanije», a ne kompanije u vlasništvu insajdera.

Primjer: u veljači 2005. na pariškom Kaznenom sudu otvorena je rasprava protiv Georga Sorosa. Okrivljen je «za okolnost da je 1988. g. koristio privilegirane informacije». Stavljalo mu se na teret da je njegov Quantum Fund platio 50 milijuna dolara za dionice Societe Generale² i za tri netom privatizirane francuske kompanije te da je na toj transakciji zaradio 2.2 milijuna eura. Ustvari, istina je da je kupio dionice po cijeni od 260 francuskih franaka, a prodao ih po 600 francuskih franaka. Francusko tužilaštvo predložilo je novčanu kaznu u istom iznosu koliko je G. Soros zaradio na navedenoj transakciji, tj. tražilo je 2.2 milijuna eura.¹¹ Uzgred, odavno se zna da se G. Soros u svojim globalnim operacijama koristi uslugama svoje poslovne obavještajne službe. Pretpostavlja se da je uspio srušiti Englesku banku 16. rujna 1992. - kada je na burzi na kratkoj poziciji - zaradio milijardu dolara, jer je – *pored znanja i sreće* – raspolagao i povjerljivim informacijama.

Stoga, ukoliko se na burzi trguje tako da se koriste povjerljive informacije koje nisu javno dobro, dolazi do ilegalne insajderske trgovine. Primjer: pretpostavimo da je vaš rođak izvršni direktor kompanije koja je pri kraju aplikacijskih istraživanja za finalnu proizvodnju losiona za rast kose. Njegova će kompanija, koja je listana na burzi, prema njegovim riječima, «izbacit» za mjesec dana na tržište preparat koji 100 posto liječi ćelavost. Ukoliko nakon te povjerljive informacije kupite dionice - koje su za tridesetak dana deseterostruko poskupjele

¹¹ Sage, A., I was no insider dealer, Soros says, The Time, Feb. 11, 2005, p. 53

- vi ste zaradili velike novce. No, vi ste ujedno počinili i, kazneno djelo povlaštene, tj. insajderske trgovine. Naime, ako je profit zaraden na burzi kao rezultat nepoštene prednosti (*unfair advantage*), transakcija se smatra ilegalnom. Osoba u tom postupku prekršajno se ili kazneno goni i u pravilu često završava u zatvoru. No, ukoliko je to uradila odgovorna osoba, kazne su još rigoroznije.

Ovaj sukob interesa prvi put je bio na udaru nakon *Velike gospodarske krize*, kako u slučaju individua, tako i u slučaju kompanija. Naime, prije *Velike gospodarske krize* u SAD-e posebice su se banke u svome trgovanju koristile povjerljivim podacima koje su imale o svojim klijentima. Da se to ne bi događalo, nakon 1933. zakonom su odvojene investicijske banke od komercijalnih banaka. Ti propisi su se nazvali «kineski zidovi», koji su, kao umjetni administrativni zidovi, podignuti unutar samog bankarskog sektora. No, u nekim državama, kao npr. u Njemačkoj, postoje tzv. univerzalne banke, gdje ta podjela nije učinjena, ali postoji unutar njih mehanizam koji sprečava pojavu povlaštene, insajderske trgovine. Naime, radi se o tome da je izvršena striktna podjela banke na investicijski i komercijalni dio. Tamo gdje djeluju univerzalne banke, prodavatelji na burzi komercijalnog dijela, kao i prodavatelji na istoj burzi investicijskog dijela jedne iste banke - ne komuniciraju. No, tu ipak postoji opasnost.

Stoga, brojne tiskovine koje prate stanje na financijskim tržištima, tiskaju posebna izvješća u kojima je sve transparentno oko povlaštene trgovine. Uostalom, na Internetskim stranicama brojnih komisija za vrijednosnice država u svijetu možete naći stalnu rubriku gotovo pod identičnim naslovom, kao što je: «Najveće individualne kupovine/prodaje». Prva u svijetu s tom praksom počela je Komisija za vrijednosnice i burzu SAD-a. To vladino tijelo je i prvo formiralo Internetsku stranicu s tim u vezi.

Navest ćemo samo jedan, ali veoma ilustrativan primjer korištenja protuzakonitih povlaštenih informacija. Naime, radi se o jednom od najslavnijih američkih financijaša, špekulanata i državnika, Bernardu Manesu Baruchu, koji je - pored ostalog - koristio na burzi svoje bliske veze s četiri američka predsjednika. Naime, od Woodrowa Wilsona do Dwighta Eisenhowera bio je njihov *neplaćeni, volonterski savjetnik*. Tijekom Prvog svjetskog rata predsjedavao je Savjetu za vojnu industriju. No, na kraju rata je bio osumnjičen da je iskoristio svoje osobno prijateljstvo s predsjednikom W. Willsonom, kao i svoju poziciju u Savjetu, kako bi došao do povjerljivih informacija. Zaista se i smatralo da te informacije dobro naplaćuje na Wall Streetu. Naime, kupovao je ili prodavao efekte ovisno o informacijama koje je dobivao s najvišeg političkog vrha. A pri koncu Prvog svjetskog rata, gotovo su svi kupovali efekte i tako išli na povećanje cijena, stvarajući *bikovsko* tržište. Logika se sastojala u tome što su očekivali da će i dalje vojno-industrijski kompleks SAD-a povećavati kapacitete, jer se ratu nije nazirao kraj, a potražnja za američkom hranom i naoružanjem nije imala granice. U takvoj situaciji, B. Baruch je radio suprotno. Njegova je inicijalna pozicija bila prodaja dionica i jedini je od velikih špekulanata stvarao *medvjede* tržište. On je, dakle, na opće čuđenje, išao *na kratko*. Zapravo, prije svih imao je informaciju da bi se rat 1918. trebao završiti, kada će prestati potražnja za robama ratne industrije. Pokazalo se da je na Wall Streetu on jedini bio u pravu. Nakon završetka Prvog svjetskog rata bila je formirana posebna Kongresna komisija kako bi ispitala njegovo burzovno poslovanje. Novinari su posebno tražili «njegovu glavu», ali mu se ništa nije moglo dokazati. Uzgred, 1933. g. ga je i Franklin Delano Roosevelt imenovao za predsjednika Odbora za mobilizacijsko zakonodavstvo, dok ga je Harry Truman 1946. imenovao

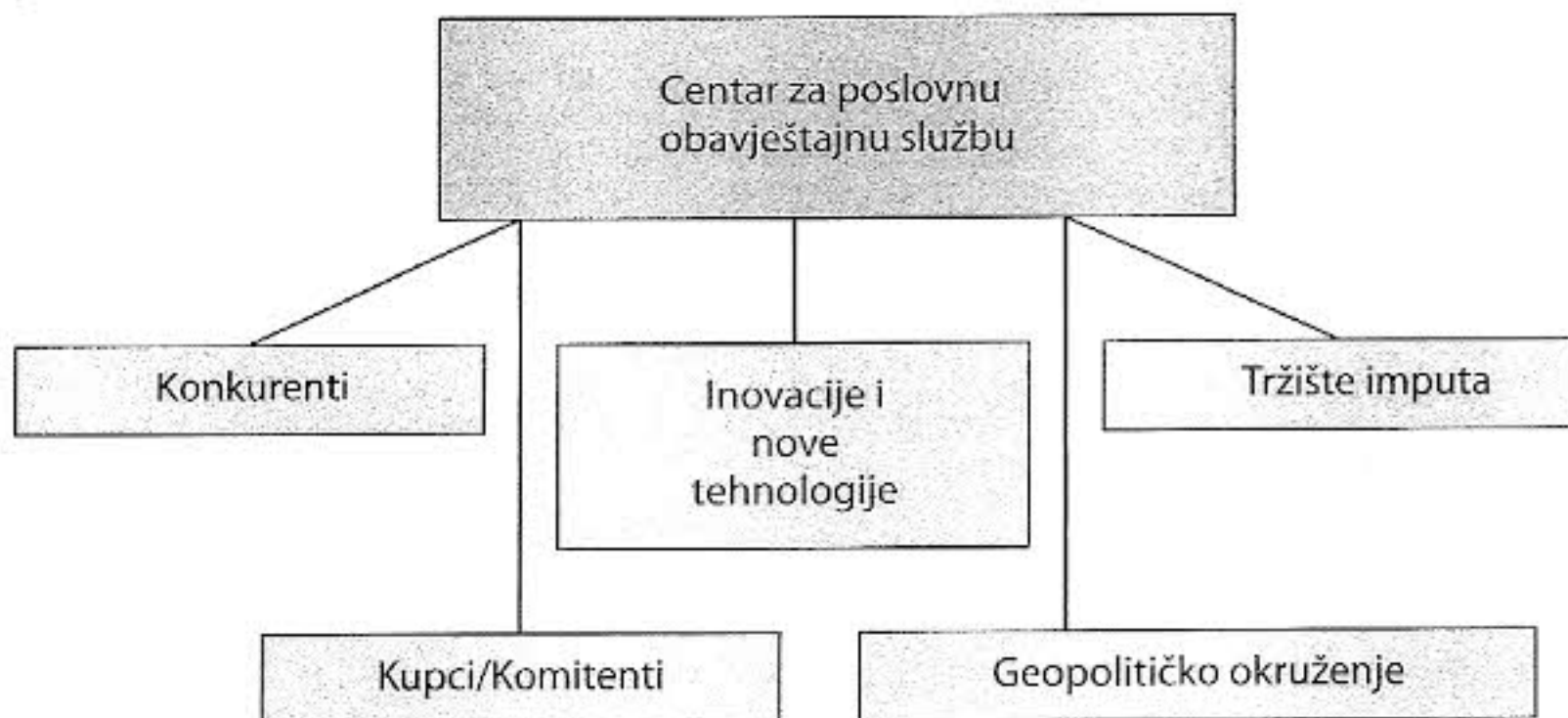
za predstavnika SAD-a u Komisiji za atomsku energiju OUN-a. Upravo je on u toj komisiji predložio Plan za inspekciju proizvodnje atomske energije, koja danas ima ključnu ulogu u kontroli razvoja nuklearne tehnologije. B. Baruch i kao takav uglednik, za cijelo to vrijeme, nije prestajao špekulirati na Wall Streetu. Naime, za čitavo vrijeme svoje izuzetne političke karijere, imao je zakupljeno mjesto na New York Stock Exchangeu kao i svoju tvrtku za špekulacije. I, pouzdano se zna - posjedovao je svoju osobnu poslovnu obavještajnu službu.

Na kraju ovoga dijela, postavlja se pitanje: tko sve prikuplja i valorizira poslovne informacije u okviru poslovne obavještajne djelatnosti? To su:

- gospodarski subjekti u primarnom i sekundarnom sektoru,
- gospodarski subjekti u tercijarnom sektoru, kao što su: financijski posrednici, tj. komercijalne banke, osiguravajuća društva, štedne i kreditne kompanije, burze za trgovinu brodskim prostorom, hotelske korporacije itd.,
- investicijske banke i brokerske kuće,
- kompanije koje se profesionalno bave poslovnom obavještajnom službom.

Stoga se postavlja važno pitanje: što poslovnu obavještajnu djelatnost čini tako važnom? Odgovor glasi: poslovna obavještajna služba je dvostruko bitna! Prvi značaj se sastoji u *ofenzivnoj strategiji*, a to je: koristiti menadžment znanja u području prikupljanja, pohranjivanja i obrade informacija o: konkurentima, inovacijama i novim tehnologijama, tržištu *inputa*, potencijalnim kupcima i komitentima te geopolitičkom okruženju. A pod ovim posljednjim podrazumijevamo - sve. Uključujući i odluke Međunarodne organizacije rada, Svjetske trgovinske organizacije ili Skupine Svjetske banke. Dakako, uključujući i globalnu borbu protiv terorizma i globalizaciju - kao svjetski proces. Drugi se značaj sastoji u *defanzivnoj strategiji*, koji je usmjeren k osiguranju upada u vlastiti sustav. U to se područje ubraja zaštita podataka, poslovne politike i strategije.

Ilustracija 1: Zone interesa – ofenzivna strategija

Prva kompanija koja je osnovana još 1946. kako bi bila servis privatnom ali i javnom sektoru u području pružanja ofenzivnih i defenzivnih obavještajnih usluga, bio je odjel glasovitog londonskog tjednika *The Economist*. Naime, utemeljenje tog odjela inicirao je bivši obavještajac, koji je navedene godine iz britanske tajne službe došao na čelo *The Economist*. Osnovao je *Economist Intelligence Unit* – kompaniju koja je na ovom planu i danas najznačajnija na svijetu. Ima preko 650 vrhunskih analitičara. Kontinuirano ocjenjuje i predviđa političke, gospodarske i poslovne uvjete u preko 200 država. Dakako, za novac, izrađuje studije i vrši mjesečne, polugodišnje, godišnje i petogodišnje analize država, gospodarskih grana u međunarodnoj ekonomiji, ali i analize gospodarskih subjekata. Rodonačelnici su postupka: obavještajna djelatnost u slučaju jedne države (*Country Intelligence*).

Početak 70-ih godina prošlog stoljeća dolazi do ubrzanog stvaranja ovakvih kompanija. Jednu od takvih, osnovao je početkom 1970-ih u Washingtonu John Naisbitt pod nazivom «Naisbitt Group». Maksimalna njegove poslovno-obavještajne filozofije glasila je: «Razumijevanje sadašnjosti, najpouzdaniji je način predviđanja budućnosti».¹² U to se vrijeme u Velikoj Britaniji osniva «Kroll Associates» koja broji tridesetak zaposlenika, uključujući mnoge iz američke i britanske obavještajne službe. Osniva je Jules Kroll, bivši visoki dužnosnik u administraciji Johna F. Kennedyja. Sljedećeg desetljeća, tj. 1980-ih, u Washingtonu se osniva «International Reporting Information System» s akronimom: IRIS. U Australiji se 1991. osniva «MINDshifts Group» sa specijalizacijom na razvoju tzv. kompetitivnih strategija, studijama poslovne obavještajne službe, analizi suparnika-konkurenata, strategijskom poslovnim planiranju te na strategijskim planovima marketinga. Jedna od najpoznatijih kompanija iz ovog područja je *Strategic Analysis Inc.*, koja se reklamira kao međunarodni poslovni konzultant. Sjedište joj je u Readingu u Pennsylvaniji, SAD. Posjeduju supsidijarne jedinice u Brüsselu i Tokyju.

Danas je u svijetu u ovom području djelovanja najpoznatija privatna neprofitna organizacija pod nazivom Udruženje profesionalaca kompetitivne obavještajne djelatnosti (*Society of Competitive Intelligence Professionals- SCIP*). Osnovana je 1986. u Washingtonu s ciljem povećanja sposobnosti i znanja svojih članova, kako bi pomogli svojim kompanijama da postanu snažni subjekti u svojim sektorima. To rade pomoću: tehničke pomoći, obrazovanja i tzv. zagovaranja i umreženosti. Počeli su s tiskanjem *Competitive Intelligence Review*, a onda su ga preimenovali i stvorili poznati znanstveni časopis pod naslovom *Journal of Competitive Intelligence and Management*, danas najeminentnija publikacija iz ovog područja u svijetu.

6. INDUSTRIJSKA ŠPIJUNAŽA – TREND KOJI NE IZLAZI IZ MODE

Špijunaža se – koja je faktički *postupak korištenja ljudi* – svugdje, tj. u svakoj državi kazneno progona i nalazi se u materiji kaznenog zakonodavstva. No, ona se, kao metoda ilegalnog prikupljanja tajnih informacija u međunarodnim gospodarskim odnosima sve manje

¹² Naisbitt, J., *Megatrendovi*, Zagreb, 1985., str. 10.

primjenjuje. Jedan od velikana poslovne obavještajne službe William Colby, direktor CIA-e od 1973. do 1976., izjavio je kako je «tehnološki razvoj ilegalnu špijunažu učinio skupom, rizičnom, nepotrebnom». Ipak, špijunaža i danas postoji. I postojat će uvijek.

Tajne informacije u međunarodnom biznisu prikupljaju se na najrazličitije načine. Od mikrofona montiranog npr. u maslinu cocktaila Martini dry, koji se obično služi na poslovnim domjencima, preko mikrofona u naliv-peru i igli za kravatu, kamera koje snimaju kroz beton i kamen do nadgledanja i nadziranja satelitima iz svemira! U poslovnom svijetu, industrijska špijunaža se smatra – piraterijom.¹³ Jedan od prvih samostalnih, odnosno posebnih zakona protiv industrijske špijunaže, bio je onaj koji je 1996. donesen u SAD-u. A najviše je od završetka Drugog svjetskog rata napadan kvintarni sektor ovog najmoćnijeg gospodarstva na svijetu. *Procjenjuje se da danas godišnje izgube cca 250 milijarda dolara zbog industrijske špijunaže.*

Nositelji industrijske špijunaže su gospodarski subjekti, ali posebno države. Samo 1960-ih godina iz SAD-a protjerano je čak 250 diplomatskih predstavnika raznih država jer su se bavili tzv. industrijskom špijunažom. Jedan primjer: između 1970-ih i kasnih 1980-ih, centralna francuska obavještajna agencija DGSE, ubacila je svoje ljude u brojne američke korporacije, poput IBM-a, Texas Instruments-a i nekih drugih. Agenti FBI-a uhvatili su 1982. agenta ove francuske obavještajne agencije koji je bio «krtica» u IBM-u. Nedugo poslije toga, Pierre Marion, tadašnji direktor francuske tajne službe DGSE je *otvoreno priznao* kako su njegovi agenti od 1981. u prvoj klasi zrakoplova Air France tajno postavili mikrofone, kako bi prisluškivali privatne razgovore američkih poslovnih ljudi kada bi iz New Yorka letjeli u Pariz na poslovne razgovore, ili kada bi se nakon poslovnih razgovora vraćali kući. Priznao je da bi te podatke dostavljali upravama kompanija koje su pregovarale s Amerikancima. U travnju 1994. g. Francuzi su prisluškivali telefonske linije njemačkog Siemens-a za čitavo vrijeme njihovih pregovora s Republikom Korejom. Rezultat toga bio je da je Siemens izgubio posao od više milijarda eura, a dobio ga je francuski gigant GEC-Asthom.

Nakon rušenja Berlinskog zida prosinca 1989. g. i disolucije SSSR-a prosinca 1991., svijet je ušao u novu fazu. Završio se Hladni rat, nakon čega su obavještajne agencije kapitalističkih država transformirale svoj obavještajni aktivizam u novom pravcu. Naime, sada su na globalnom planu ljudski i tehnički resursi još intenzivnije stavljeni u funkciju nadziranja i špijuniranja inozemnih kompanija i korporacija. Dobivene podatke stavljali su na raspolaganje svojim gospodarskim subjektima, koji su i na taj način mogli doznati: što im rade i što im kane raditi konkurenti. No, tek 2005. javnost je doznala da je 1992. britanska obavještajna služba MI5 i britanski tzv. *Vladin stožer za komunikaciju – Obavještajna Agencija Ujedinjenog Kraljevstva (Government Communications Headquarters – UK Intelligence Agency – GCHO)* špijunirao situaciju u glavnim ustanovama ujedinjene Europe u Bruxellesu, kako bi se znali postaviti u vezi s budućim europskim monetarnim sustavom.¹⁴

Danas u vremenu elektronske špijunaže, prisluškivanje je najkorištenija metoda. Pored toga, tu je i kompjuterska špijunaža, koja pripada suvremenom obliku špijunaže. Ovaj je oblik nastao kao odgovor na razvoj i primjenu softverskih i hardverskih rješenja. U pitanju je tzv.

¹³ Baldwin, J., *Industrial Espionage and Piracy*, New York, 2008, p. 139.

¹⁴ Evans, E. – Bremner, J., *Reality of spying on allies*, The Times, Feb. 2, 2005, p. 6.

kriminal računalom (Computer Crime), koji je sve rasprostranjeniji. Na ovaj se način špijuniraju svi: banke, osiguravajuća društva, korporacije, investicijske banke, burze, ali i vojni sustavi.

Satelitska svemirska špijunaža dostigla je visoku razinu uspješnosti. Okosnicu ovog globalnog sustava sačinjava preko dvadeset komunikacijskih satelita. Prvi satelit je lansiran 1994., da bi od 2000. do 2005. bila lansirana četiri nova "bird" geosinkronizirana satelita koja mogu špijunirati čitav svijet. Interesantan je primjer već naprijed spomenute britanske obavještajne agencije koja je osnovana 1946. i skupa s MI6 pripada Ministarstvu vanjskih poslova. Ova agencija ima i danas veoma zapaženu ulogu i u poslovnoj i industrijskoj špijunaži. Zapošljava preko 4500 stručnjaka. Tu je i američka *Nacionalna sigurnosna agencija (National Security Agency - NSA)*, koja je osnovana 1952. Smatra se da ona osigurava oko 82 posto obavještajnih podataka za svakodnevno informiranje predsjednika SAD-a. Ona je najtajnija i najveća američka tajna služba. Poznata je u Washingtonu kao: *No Such Agency*. Misli se da je ova agencija značajan kotač u industrijskoj špijunaži SAD-a. Interesantno je da ova agencija sve do početka 2000. službeno nije ni postojala. Njezinim je zaposlenicima bilo zabranjeno govoriti gdje i za koga rade. Danas ova špijunska agencija ima oko 40.000 zaposlenika, a ima i najveću zbirku tzv. *Cray* subverzivnih računala na svijetu. Ima sjedište u Fort Meadeu.

Upravo ova špijunska agencija inicirala je stvaranje najrazvijenijeg sustava špijunaže, a to je tzv. *ECHELON*. Radi se o globalnoj mreži koja je formirana sporazumom između SAD-a i Velike Britanije, a kasnije su im se pridružile Australija, Kanada i Novi Zeland. Danas posjeduje četiri tisuće prijamnih stanica smještenih na svim stranama svijeta. Pored toga, ovaj sustav ima i 120 špijunskih satelita i pet prislušnih centara koji se nalaze na teritorijima država ugovornica. Iz centra u Menwith Hillu u Engleskoj kontrolira se Europa, iz američkog centra u Yakimu i novozelandskom centru u Waiopaiu, kontrolira se promet na Pacifiku, dok se iz prislušnog centra u Geraldtownu u Australiji prisluškuje prostor Indijskog oceana. Poznato je da države-osnivači ovog sustava servisiraju informacijama «njihove» gospodarske subjekte pomažući im da se održe i ekspanziraju na području međunarodne ekonomije.

I bez takve logistike, događali su se nedopustivi, glasoviti upadi u tuđe centre istraživanja i razvoja klasičnom špijunažom, tj. korištenjem ljudi. Možda je najpoznatiji spor koji je zbog industrijske špijunaže izbio 1993. između General Motorsa i Volkswagena A. G. Naime, skandal je izbio kada se doznalo da je Jose Ignacio Lopez de Arriortua - šef nabavnog odjela General Motorsa - prethodne 1992. tajno unajmljenim zrakoplovom od strane Volkswagena A. G. napustio Detroit, sjedište ovog najvećeg proizvođača automobila na svijetu. Pri tome je ponio sa sobom nekoliko kutija dragocjene tehničke dokumentacije. Od velikog je značaja bila kutija s tehničkom dokumentacijom koja se odnosila na tajnoviti projekt «O-automobila». Dolaskom u Volkswagen A. G., 16. ožujka 1993. postavljen je na čelo odjela za proizvodnju i globalnu prodaju. Postao je i članom uprave. Nakon toga, Opel - koji je bio supsidijarna jedinica General Motorsa - unajmio je detektive iz Njemačke i SAD-a, kako bi ušli u trag kaznenom djelu J. I. Lopeza. Potom je Ministarstvo pravosuđa SR Njemačke potvrdilo da je Federalni istražni biro (FBI) zatražio spis o J. I. Lopezu.

Opel je u Darmstadtu, u Njemačkoj, podigao kaznenu prijavu protiv J. I. Lopeza, stavljajući mu na teret inkriminirajuće radnje vezane za industrijsku špijunažu. Državni tužitelj je u to vrijeme našao u bivšem stanu J. I. Lopeza četiri kutije Opelove i General Motorsove tehničke dokumentacije te kompletnu dokumentaciju o naprijed spomenutom tajnom projektu

«O-automobila». Potvrdio je da se, «izgleda, radi o industrijskoj špijunaži». Državni tužitelj u Hamburgu je 29. srpnja 1993. izjavio da su J. I. Lopez i još šest rukovoditelja Opela, koji su prešli u Volkswagen A. G. – optuženi za industrijsku špijunažu.

Već ranije, General Motors je podigao tužbu protiv J. I. Lopeza pred sudom u Detroitu. Volkswagen A. G. pristao je na proces pod američkom jurisdikcijom. Zatražena je odšteta od četiri milijarde dolara i “glava” J. I. Lopeza. Taj “*automobilski rat*” je riješen tek 1997. Sud je odlučio da J. I. Lopez mora napustiti Volkswagen A. G., koji je General Motorsu morao isplatiti odštetu od 100 milijuna dolara i otkupiti od njegovih supsidijarnih jedinica u Europi rezervnih dijelova u iznosu od milijardu dolara u sljedećih sedam godina. No, Volkswagen A. G. nije priznao da je činio nedopušteno, ali je priznao «moguće nelegalne aktivnosti nekih članova uprave, koji su prebjegli iz General Motorsa».¹⁵ Kako se u međuvremenu J. I. Lopez vratio u Španjolsku, bio je i ostao nedostupan američkim vlastima.¹⁶

Danas apsolutno sve transnacionalne i multinacionalne korporacije u svojoj poslovnoj strukturi imaju centre za poslovnu obavještajnu djelatnost. U ovom kontekstu navodim slučaj IBM-a, jer je instruktivan. Naime, centar za gospodarsku obavještajnu aktivnost utemeljio je IBM koncem sedamdesetih godina prošlog stoljeća - kada je već bilo jasno da je izgubio bitku za tržište s Apple Computer Company, kompanijom za proizvodnju računala, koju su 1977. osnovali studenti Steven Jobs i Stephen Wozniack, nakon što su u garaži u *Silikonskoj dolini* napravili drugo osobno računalo u povijesti, poznati Apple II., uz napomenu da je prvo osobno računalo bilo Altair, napravljeno 1975. Inače, IBM je do tada bila najveća i najslavnija svjetska korporacija na području proizvodnje informatičke tehnologije osnovana početkom 1900., a koja posluje pod sadašnjim nazivom od 1924 godine.

U početku IBM nije pokazivao interes za osobna računala, već je uporno od 1960-ih godina proizvodio skupa i velika tzv. *mainframe* računala. No, sredinom 1980-ih, na tržište se ubacio maleni i relativno jeftini *Apple Computer Company*. IBM se pokušao uključiti na tržište, ali nije uspio. Godine 1992. je prijavio gubitak od 4.9 milijarde dolara, pa je te godine u SAD-u bio apsolutno najveći gubitaš. Godine 2009. ovaj veliki div je i dalje na koljenima. Nisu znali čuvati prednost, a do 1960-ih su bili jedini proizvođači informatičke tehnologije u svijetu. Do sredine devedesetih godina prošlog stoljeća, pored IBM-a je, u svijetu bilo više od deset tisuća proizvođača računala. U poslovnom svijetu vlada jedinstveno mišljenje: glavni krivac u slučaju IBM-a je njegova uprava, koja nije pratila trendove u pogledu stvaranja centra za poslovnu obavještajnu službu.

Kako smo vidjeli, ovakav centar ima zadatak prikupljati informacije o konkurentu te vršiti njihovu evaluaciju. Pored toga, ovakav centar ima zadatak prikupljati informacije i o novim potrebama potrošača, ali i o novim tehnologijama, metodama i postupcima. Od debakla IBM-a, ovaj primjer se uvijek koristi kada u upravama pojedinih korporacija postoji nesuglasje oko uspostavljanja centara za poslovnu obavještajnu službu. Inače, najveći proizvođač osobnih računala na svijetu je japanski Fujitsu. Ova korporacija se još sedamdesetih

¹⁵ Cromwell, T., VW Agrees to Pay G.M. \$100 Million in Espionage Suit, New York Times, January 10, 1997. p. 2.

¹⁶ Robinson, F., Jose Ignazio Lopez de Arriortua Spain Court Refuses to Extradite Man G.M. Says Took Its Secrets, New York Times, June 20, 2001, p. 1.

godina odlučila za osnivanje snažnog centra za poslovnu obavještajnu službu. I nije slučajno da je u svjetskom vrhu.

U poslovnoj strukturi ove centre imaju i sve svjetski važne efektne i terminske burze. Interesantno je naglasiti da o ovom području većina menadžera u snažnim dioničkim društvima – dakako, uključujući i burze – *tradicionalno šuti*. Rijetke se one kompanije koje javno iznose podatke o postojanju takvog centra. Veo tajne kao da prekriva većinu transnacionalnih i multinacionalnih kompanija i njihovu vrlo skupu i intenzivnu 24-satnu aktivnost na planu skupljanja, pohrane i evaluacije informacija o konkurentima. Izgleda da je još opskurnije kod uprava burza, kada je ova tema u pitanju. Prema organizacijskoj strukturi ne možete vidjeti ovu vrstu aktivizma. Ali, podaci «cure» i iz ovih gospodarskih subjekata te je sve više onih čiji centri za gospodarsku obavještajnu službu tragaju za podacima o aktivnostima njihovih konkurenata.

Ovo su sve razlozi što se još i prije 11. rujna 2001. u svijetu govorilo o globalnoj obavještajnoj revoluciji. A taj događaj kao da je trajno obilježio svijet. Povukao je demarkacijsku liniju i u slučaju ove naše teme. Naime, trend osnivanja centara za poslovnu obavještajnu službu postao je sasvim uočljiv. S druge strane, postoji i simbioza ovoga sektora sa sektorom profesionalne, tj. državne obavještajne službe. Primjer britanske MI6: početkom 2005. na čelo tog ključnog obavještajnog centra za međunarodne odnose Velike Britanije, zaposlen je ekspert iz privatnog sektora i javne uprave, koji je prethodno radio na poslovima vezanima za poslovnu obavještajnu službu. Navedena je reforma u MI6 uslijedila kao reakcija na totalni neuspjeh bivšeg rukovodstva MI6 koje je dopustilo velike pogreške u procjeni iračke situacije prije invazije na Irak svibnja 2004. godine.¹⁷

7. ZAKLJUČAK

Stalno moramo voditi računa o tome da je korištenje optimalnih informacija vremenom stvorilo efikasno tržište kapitala. Danas oko toga više nema nikakve dileme. U ovom poslu zaposlenje nalaze bivši djelatnici nacionalnih obavještajnih služba, kao što su: CIA, FBI, MI5, MI6, DGSE, BVD, SIB, Mossad, itd. Brojni su od njih davali ostavke na mjesta u državnim obavještajnim službama, prelazeći u poslovne obavještajne službe moćnih korporacija. Logično, jer su nudile veću plaću i bolje uvjete rada. O sigurnosti za život - da se i ne govori. Navodimo samo neke slučajeve: vice-admiral Nico Bruis, direktor nizozemske Unutarnje tajne službe BVD dao je potkraj 1996. ostavku na navedeno mjesto. Postao je generalni direktor rotterdamske pomorske kompanije Smith International, koja je imala pretenzije postati svjetski informatički *pool* za svjetske brodarske kompanije. Edward O'Malley, bivši zamjenik direktora FBI-ja, postao je konzultant IBM-a po pitanju kontra-obavještajne problematike. Peter Kalitka postao je predsjednik Delta Four Associates. Prije toga je bio šef kontraobavještajne službe oružanih snaga SAD-a. Nahum Admoni, bivši šef Centralnog instituta za obavješćivanje i sigurnost izraelske obavještajne službe (Mossad) u razdoblju od 1982. do 1988. i Uri Saguy, koji je sve do 1995. bio šef vojne obavještajne službe Aman, osnovali su 1996. Obavještajnu službu za biznis i politiku - BPI. Mike O'Brian je 2008. – kao visoki dužnosnik FBI-ja – prešao

u Microsoft – jednu od najvećih korporacija na svijetu, dakako, da bi usavršio njihov centar za poslovnu obavještajnu službu. No, smatra se da jedan od najboljih centara za poslovnu obavještajnu službu ima proizvođač aviona Airbus, koji u Touluseu ima takav odjel koji prikuplja informacije o Boeingu, svome glavnom konkurentu, kao i o tržištima, globalnoj legislativi, novim tehnologijama itd.

Uzged, procjenjuje se da je danas u svijetu na poslovima oko poslovne obavještajne djelatnosti zaposleno više od 100.000 specijalista iz ovog područja te da se u ovom poslu «okreće» preko 1.5 milijarda funta sterlinga godišnje. Stoga se s pravom ovaj globalni proces može nazvati *obavještajnom revolucijom*. Dakle, pored *prve i druge industrijske revolucije* te *treće, tzv. informatičke revolucije* – pred nama je odavno na djelu i četvrta, *obavještajna revolucija gdje centri za poslovnu obavještajnu djelatnost - u ime poslovne izvrsnosti - nisu trošak nego investicija*.

LITERATURA:

1. Blanc, Ge'ard, *The Grain Traders: Masters of the Intelligence Game*, prema: Dedijer, Stevan i Jequier, Nicolas, *Intelligence for Economic Development*, New York, 1987.
2. Baldwin, J., *Industrial Espionage and Piracy*, XXI Century, New York, 2008.
3. Broehl, Jr., Warren, *CARGILL Trading the World's Grain*, Hanover & London, 1992.
4. Cromwell, T., *VW Agrees to Pay G.M. \$100 Million in Espionage Suit*, New York Times, January 10, 1997.
5. Dedijer, S., *Ragusa Intelligence and Security (1301-1806) : A Model for the Twenty-First Century?*, International Journal of Intelligence and Counterintelligence, Vol XV, No. 1, Spring 2002.
6. Evans, E. & Bremner, J., *Reality of spying on allies*, The Times, Feb. 2, 2005.
7. Evans, M., *Troubled MI6 hired private eye*, The Times, Jan. 12, 2005.
8. Holmer, S., *Navigating the Gray Zone*, The Wall Street Journal, January 23, 2009.
9. Naisbitt, J., *Megatrendovi*, Zagreb, 1985.
10. Robinson, F., *Jose Ignazio Lopez de Arriortua, Spain Court Refuses to Extradite Man G.M. Says Took Its Secrets*, New York Times, June 20, 2001.
11. Sage, A., *I was no insider dealer, Soros says*, The Time, Feb. 11, 2005.
12. Tobler, J., *Yes, You Have to Know*, Financial Times, February 26, 2009.
13. Tzu, Sun, *Umijeće ratovanja*, Planetopija, Zagreb, 2007.
14. Zakon o tržištu vrijednosnih papira, NN, br. 84/02.,
15. Zakon o tržištu vrijednosnih papira, NN br. 138/06.,

BUSINESS INTELLIGENCE – KEY FACTOR OF BUSINESS EXCELLENCE

CASE STUDY: INDUSTRIAL ESPIONAGE

*Zdravko Bazdan*¹⁸

Summary

This paper is about business intelligence as the key factor of business excellence, as well as about the business intelligence service as a concentrated expression of business intelligence, which does not represent cost – but investment. By this we mean the regular versus irregular, and allowed versus illicit collection of business information. The illicit and irregular collection of information belongs to the area of business espionage, i.e. to the notorious area of industrial espionage. The paper elaborates on business espionage as well as on net espionage which relates to science and technology. It also mentions country intelligence. The paper draws a firm line between the allowed business intelligence based on the so-called open sources and business espionage which is based on the so-called closed sources.

Key words: *business intelligence service, business espionage, industrial espionage, Net espionage, privileged information.*

JEL classification: *M₀*

¹⁸ Zdravko Bazdan, Ph.D., Associate Professor, University of Dubrovnik, Department of Economics and Business, E-mail: zdravko.bazdan@nidu.hr